Nordisk Judaistik - Scandinavian Jewish Studies
Vol. 17, No. 1-2, 1996, 84-88

Kritikerrollen

Boris Beltzikoff

Saltsjö-Boo

I yngre dar var den blivande ecklesiastikministern, fil hedersdoktorn och landshövdingen Arthur Engberg chefredaktör på tidningen Arbetet i Malmö. Som sådan skrev han den 12 mars 1921 en ledare i judefrågan, där han varnade sina landsmän för att visa alltfor stor "självuppgivelse" inför den judiska "infiltrationen". Det kunde medföra en "upplösning av den inhemska rasens djupaste och bästa egenart". Och så fortsätter det i ungefär samma stil. Man kan tro sig läsa ledaren i en tysk tidning på 30-talet, skriven av en rabiat judehatare. Nästan allt finns med av de anklagelser, som brukade riktas mot judarna på det hållet.

Arthur Engberg är mycket upptagen av den ryska revolutionen, ser den som ett resultat av "den judiska andan". Det var den som ledde till att man skapade kommunistiska celler för att sönderfräta och inifrån upplösa arbetarorganisationerna. Man försöker också undergräva de övriga *raserna* för att den vägen nå målet "att erövra världen". I denna expansion ligger, säger Engberg, judendomens hela kynne "att vara cellbyggare, att fräta sönder, inifrån uppluckra och förbränna". Att de med förkärlek väljer de "indoariska" länderna som arbetsfält beror på att de har klar blick för "det bästa och livsdugligaste". Som de parasiter de är kräver de en ädel ras som näringskälla ...

Arthur Engberg försäkrar i ledarens avslutande stycke, att han med den alls inte velat rikta ett angrepp mot judar!

Det har heller inte Antron Fridrichsen åsyftat med *sin* stora analys av judefrågan. Fridrichsen var en mycket inflytelserik Uppsalateolog, vars ord svaldes av generationer av blivande präster. Till deras uppbyggelse höll han ett föredrag i radio, som Nya Dagligt Allehanda villigt publicerade den 15 september 1933. Här uttalade Fridrichsen sin glädje över omvälvningen i Tyskland och såg fram emot de gynnsamma följder den måste få för den kristna saken.

Ingen, skriver han, kan undgå att fängslas av det märkliga skådespel, som i dessa dagar upprullas inför våra ögon på den stora världshistoriska skådeplatsen. Den största bland de centraleuropeiska nationerna har rest sig och "en vacker dag" med ett brutalt ryck slitit semitismen ur kroppen. Han är full av begeistring: "Detta är en av de märkligaste historiska företeelser världen någonsin har bevittnat". Man riktigt hör, hur gärna han skulle vilja se detsamma hända i Sverige.

Situationen före den tyska revolutionen var ju den, att judendomen varit nära att segra över kristendomen, tack vare "den judiska andan" och dess inneboende kraft. Den stora skurken i dramat hette Spinoza. Med honom hade den nedbrytning börjat, som så småningom lett till att kristendomen förlorat sin egenart och "stirrat ned i avgrunden framför sina fötter".

Men tack vare händelserna och rörelserna i tiden kunde nu "den stora generaluppgörelsen med judendomen" komma i gång. Det gällde därvid att hålla fast vid och fullfölja

Jesu egen kamp. Han kritiserade enligt Fridrichsen icke den ena och den andra utväxten på den samtida judendomen, utan han förkunnade dom och undergång över det bestående Israel, "förkastade det gamla helt och hållet".

Tänker man "göra upp" med judendomen blir följden en uppgörelse också med judarna. Det ville Fridrichsen inte inse, så professor han var. Göteborgs-rabbinen Wolkoff hade nyligen anledning att kommentera attacker, liknande dem på Fridrichsens tid, och han taler om att konsekvenserna ofta blev mycket konkreta, och "blodröda".

Men Fridrichsen var lika lite som Arthur Engberg någon antisemit. Just den *andliga* uppgörelsen med judendomen fördömer "på det skarpaste" alla former av judehat. Min åsikt är dock, att en man som kan glädja sig åt att det tyska folket "brutalt" rycker semitismen ur kroppen inte har mycken andlighet att falla tillbaka på.

Det mest påfallande i de dokument jag här berört är den totala brist på *självkritik* som de bägge författarna är mäktiga. Och de är ingalunda ensamma om denna brist. Ofta behöver dock denna sorts opinionsbildare inte framträda till försvar för sina uttalanden. Det sköter vänner och lärjungar med glädje om.

Som bekant brukar kyrkliga ledare av principiella skäl och för att inte skapa oenighet på sitt område dra sig för att offentligt yttra åsikter om konkreta, världsliga och politiska frågor. Under Hitlerepoken såg man inte mycket till detta slags avhållsamhet. Flera av våra svenska biskopar deltog med liv och lust i debatterna som pågick. Mest utmärkte sig John Cullberg och Anders Nygren. Och vad de förkunnade var ganska uppseendeväckande. Nygren hoppades liksom Fridrichsen på en religiös och etisk förnyelse på den äkta kristendomens grundval som en följd av nationalsocialismens genombrott. Och Cullberg betygade, att kyrkan instämde i angreppen mot "den bortdöende tidåldern", och att han med belåtenhet hörde fotstegen av de män som skulle bära de nutida demokratierna till graven.

I sin recension av min bok "Judiskt-kristet-mänskligt" 1960 skriver Georg Landberg, att vissa svenska kyrkoledare gjort sig skyldiga till olyckliga och även mycket verklighetsfrämmande yttranden under 1930-talet och krisåren i början av andra världskriget. "Detta borde verkligen klart erkännas", tillägger han. Men professor Landberg kan med bästa vilja inte bli särskilt upprörd över biskoparnas ställningstaganden. Möjligen, säger han, innebär de "psykologiskt och symboliskt" ett svek. Såsom personer och i praktisk hållning var de fläckfria, menar han, de svek varken kärleken eller människovärdet med sina uttalanden.

När professor Nygren i "Den tyska kyrkostriden" 1935 skrev, att aktionen mot judarna var nödvändig, svek han enligt min mening både kärleken och människovärdet, likaså när biskop Cullberg talar om den västerländska kulturens "åderförkalkning", som han hoppas att den brytningstid som just inletts skall råda bot på.

Det finns gott om andra exempel på frenetiska försök att vända svart till vitt. Jag råkade en gång läsa ett nummer av Idrottsbladet och upptäckte till min förvåning, att också Torsten Tegnér måste räknas till antisemiternas skara. Det handlar om ett resebrev från Litauen, dit han rest för att övervara ett sportevenemang. Men läsaren får inte veta mycket vare sig om landet eller om sporten där. Däremot målar han upp en interiör av ett judiskt växelkontor i huvudstaden, dit han hade ärende. Detta kontor var befolkat av en rad äckliga typer, som han måste vända sig till för att få sina svenska pengar växlade.

"Man måste studsa", skriver han, "inför den obrutna raden av mopsigt stirrande unga snabeljudar, sittande vid borden. Förargas vid den nonchalans, varmed femte diskens två judeslynglar kastade omkring våra vördsamma ansökningshandlingar. Frapperas av den servilitet, varmed dessa två mammons-präster åkallade den robust spacklade 'Madame Rosenberg' att lägga sin feta hand vid aktstycket". Och så slutar TT med en lättnadens suck: "Äntligen kom den tidpunkt, då horden av judar icke längre kunde älta de älskade papiren, komplicera krumelurerna och potentiera profiten".

Artikeln stod att läsa 1935, och det skulle verkligen inte dröja länge, förrän "horden" av litauiska judar var ur stånd att besvära vare sig herr Tegnér eller likasinnade. Man tycker, att varje judisk läsare, som fick del av TT:s skamliga resebrev, skulle gripas av sorg och förtvivlan över vart "den nya rörelsen" kunde driva eljest anständiga människor. Men då jag en dag återgav TT:s utgjutelser i Judisk Krönika framträdde till min häpnad Nils Berman och försäkrade, att Torsten Tegnér inte var och aldrig varit någon antisemit. Han kände honom personligen och anklagade mig för att bedriva vad han kallade "smustjournalistik". Visserligen, skrev han, var mina citat korrekta, men det hela måste ha berott på slarv och brådska och måste betecknas som ett "olycksfall i arbetet".

Sex år senare, 1941, gav TT ut en bok med den lockande titeln "Kamrater som jag mött på idrottsbanan". Judeslynglarna på växelkontoret kunde väl knappast räknas till hans kamrater, men han uppehåller sig åter vällustigt vid det han upplevde på växelkontoret och de typer han mötte där. Alla gemenheterna från Idrottsbladet återfinns i boken. Ett så långt olycksfall i arbetet har då jag aldrig hört talas om.

Ännu dråpligare är förresten fallet B. Dybwad Brochmann, en norsk religiös och politisk ledare, som lyckats samla en ansenlig skara människor kring sig. Strax efter ockupationen av Norge gav han ut en bok med titeln "Den 9 april. Norge og verdensrevolusjonen". Tyskland befann sig före Hitler i total andlig och sedlig misär, hette det hos dem som kände sig kallade att rädda nationen. Precis så framställer också Brochmann tillståndet i sit land fram till 1940. Norges styresmän var upptagna av "små intriger, asociala drifter och lidenskaper". Därför kom "opgjørets dag", och det var alldeles i sin ordning, att det blev det nya Tyskland med dess "riktige, positive og nyskapende livsorientering", som fick utföra domen.

Grundorsaken till det tidigare tillståndet var den judiska infiltreringen. Hela det norska folket hade systematiskt uppfostrats i judendom under namn av kristendom. De flesta regeringsmedlemmarna var visserligen till börden goda arier, men de var av sina gärningar att döma judar i anden, "jøder i ånd", som det heter på norska. Nu, när deras makt var eliminerad erbjöd sig Brochmann att vinna fokets själ och hjärta för det nya, att öppna dess ögon för den djupare innebörden i vad som skett, för vad Gud velat med det. Framför allt ville han inskärpa, att det inte lönade sig att göra motstånd mot ockupationsmakten, ty "innan många år har gått kommer hela världen att ropa Heil Hitler".

Man skulle tro, att en man som Brochmann redan på grund av denna bok skulle vara en död man i det offentliga, men så tycks inte vara fallet. År 1960, sedan min bok med det lilla kapitlet om Brochmann kommit ut, damp det plötsligt en dag ner ett brev från tre damer i Bergen, som på ett vänligt sätt undrade, hur jag kunnat skriva som jag gjort om deras idol...

Den här sortens vänblindhet är mycket utbredd. Det som från början gav mig impulsen att forska och skriva i det ämne jag förblivit trogen, sambandet mellan religion och politik, var en artikel i Vår Kyrka 1943:45, signerad av Bo Runmark. Den handlade om den rätta kristna reaktionen på vad som då skedde med judarna i Europa. Bo Runmark har två önskningar, att kyrkornas ledare i Tyskland ska förmå Hitler att stanna upp och se till att judarna inte *helt* utrotades, eftersom de då inte längre kunde vara det vittnesbörd i historien, som Bibeln talar om, "det exempel som man nämner, när man förbannar". Och vidare, att den rest av judar, som i så fall blev kvar, nu äntligen på grund av händelsernas tryck skulle sluta med att "förhärda sig i motståndet mot kristendomen".

En judisk vän till mig, som läst mitt referat av artikeln i Vår Kyrka, protesterade mot min analys av Runmark. Han hade varit klasskamrat med honom och visste, att jag måste ha misstolkat honom.

Ett alldeles färskt exempel på samma sorts "vänkritik" möter en i Östersunds-Posten av den 26 februari 1993. Det är en man vid namn Carl Wangby, som getts uppdraget att recensera min nya bok "Nazism och kristendom ur ett judiskt perespektiv". En av hans många anmärkningar gäller det sätt, på vilket jag behandlat den svenska Israelsmissionens direktor Birger Pernow. Min framställning av Pernows inställning till judarna karakteriserar han som ett "personangrepp", beroende på feltolkningar. Wangby hade personligen lärt känna Pernow och visste därför, att hans "baktanke" under en vistelse i ett uppsamlingsläger i Wien 1942 inte var att göra de judiska offren där till kristna trosfränder.

Det är ju inte Pernows baktanke att omvända judar, det är faktiskt hans jobb, och han rapporterar glädjestrålande till Stockholms Julbok, som är min källa, att han och hans medarbetare haft stor framgång i sitt värv. Det var en märklig skördetid, skriver han, "under vilken hundratals judar uttogos ur hopplöshetens mörker och inlemmades i Kristi nåderike". Och det ville det till, för som odöpta var de i Pernows ögon inte mycket värda.

När jag var barn fick vi ibland i "judehuset på Söder", där vi bodde, besök av en förtjusande liten dam, som vi kallade Syster Lagström. Också hon var utsänd av Israelsmissionen, men hon såg på oss med värme och tillgivenhet, fortsatte att umgås med min mor även sedan hon upphört att försöka omvända oss. Hur annorlunda är inte den Pernow, som vi möter i Stockholms Julbok 1942! Han var full av förakt för (de odöpta) judarna. Han visste vilket öde som väntade dem, men hans enda reaktion var att han måste jobba på och omvända ändå fler för att få verket färdigt, som han skriver, "innan vedermödan bryter lös och omöjliggör detsamma".

De österrikiska judarna hade haft år av "vedermödor" att se tillbaka på, innan de föstes samman i Wien för vidare transport. Varför det gått så illa för dem kunde Pernow förklare för Julbokens läsare. Judarna hade "ett drygt skuldregister", som nu hade "mognat för dom". Om "de" inte hade svikit "sin" Messias i det avgörande ögonblicket skulle världen ha skonats från mycket lidande. Det var därför inte att undra på att Gud blivit gramse på dem och som straff nu "ställt dem i historiens stora skamvrå".

Jag finner det ganska upprörande - om än inte förvånande - att Carl Wangby å ena sidan efterlyser fler källhänvisningar i min bok och å andra sidan inte ens - som han

som han påstår att boken är. Medan Dagens Nyheter den 19 februari kallar boken "en historisk guldgruva" kan Wangby där endast finna "spår av sanning".[1]

Summary

The author is raising the question why people, who vehemently attacked the Jews in the period between the two world wars and/or wellcomed the Nazi's takeover in Germany, could assure that these attacks were not an expression of hatred towards Jews. Among others the former Swedish minister of religious affairs Arthur Engberg and the Uppsala professor of theology Anton Friedrichsen serves as examples. A related phenomenon, the attempt to defend such persons claiming their basic non-antisemitic attitudes despite their documented statements is - among others - described through reactions of reviewers towards two of the author's books: *Judisk-kristet-mänskligt* (Jewish-Christian-Human), from 1960 and *Nazism och kristendom ur ett judiskt perspektiv* (Nazism and Christianity from a Jewish Perspective) from 1992. In these works the auther pointed to a series of such statements by persons occupying important positions in the Swedish society. In rejecting these attempts the article seeks to document the correctness of the position taken up by the author in his books. (*Ed.*)

Som dokumentation skall här anföras följande källhänvisningar till min just omtalade bok: Till s. 91: Anders Hallströms recension står i Kvällsposten 14/6 1960. - Till s. 92 Erik Hj. Linder om människovärdet står i Religiöst minimum 1945, s. 53. - Till s. 93 Karl-Henrik Grenholm om det specifikt mänskliga i Vad skall kyrkan bekänna? 1986, s. 90. - Till s. 95 Torsten Tegnérs resebrev står i Idrottsbladet för den 13-8-35. - Till s. 96 Sven Stolpe om valet mellan Englands behandling av sina fattiga och Tysklands av sina judar står på s. 5 I Smältdegeln 1941. - Till s. 98 Sven Stolpe om min lögnaktiga bok i Stormens år, 1975, s. 127. - Till s. 98 Sven Stolpe om bristen på judehat i 30-talets Tyskland i Stormens år, s. 28.